

Katarzyna Buczek

"Źródła do dziejów nauczania domowego dzieci polskich w XIX i początku XX wieku", Bydgoszcz 2005 : [recenzja]

Kultura i Edukacja nr 3, 158-161

2007

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Lektura książki jest mimo wszystko niezwykle pouczająca. Jest to spojrzenie humanisty na dziedzinę praktyki społecznej w głównej mierze obecnie zawłaszczanej przez ekonomię. Nauka i praktyka są w książce połączone i stanowią nierozdzielną jedność. Tej harmonijnej całości wielu może nie dostrzegać na co dzień, a dla uważnego czytelnika będzie czymś niezwykle istotnym już od momentu zakończenia lektury.

Stefan Konstańczak

Katarzyna Buczek (rec.): *Źródła do dziejów nauczania domowego dzieci polskich w XIX i początku XX wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu im. Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2005.

„Kochasz ty dom, rodzinny dom,
Co w letnią noc, skrós srebrnej mgły,
Szumem swych lip wtórzy twym snom,
A ciszą swą koi twe łyzy?

Kochasz ty dom, ten stary dach,
Co prawi baśń o dawnych dniach”¹

Słowa te w najpełniejszy sposób ilustrują pierwsze skojarzenia, jakie mamy z domem rodzinnym, miejscem tajemniczym, prawie baśniowym. Ale dom rodzinny to też miejsce pierwszych doświadczeń, które rzutują na całe nasze życie. Dom rodziców i dziadków był także przestrzenią edukacyjną, często uzupełniającą czy wręcz zastępującą szkołę. Badania nad edukacyjną rolą domu są trudne, przede wszystkim ze względu na źródła. Nauczanie domowe niesformalizowane nie poddawało

się rozporządzeniom prawnym, a informacje o nim są rozproszone.

Źródła do dziejów nauczania domowego dzieci polskich w XIX i początku XX wieku pod redakcją Krzysztofa Jakubiaka, Grażyny Karłowskiej, Moniki Nawrot i Adama Winiarza wydana nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu im. Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy w 2005 roku, będące uzupełnieniem *Nauczania domowego dzieci polskich od XVIII do XIX wieku*, Bydgoszcz 2004, próbują przełamać to rozproszenie materiału źródłowego. Wbrew tytułowi książka zawiera teksty źródłowe nie tylko z XIX i XX w. lecz wkracza w okres wcześniejszy – wiek XVIII, czasy Komisji Edukacji Narodowej², zawiera wybór różnych typów tekstów dotyczących problemów szeroko rozumianej edukacji domowej. Obok fragmentów rozpraw i artykułów prasowych znalazły się poradniki, pamiętniki, listy do redakcji i literatura piękna, pogrupowane w pięć rozdziałów – kręgów tematycznych, rozdział szósty to bardzo cenna bibliografia pamiętników, a siódmy – bibliografia literatury pedagogicznej.

Rozdziały (sześć pierwszych) poprzedzone są wstępami, które w zwięzły i bardzo jasny sposób zarysowują problematykę, jak też i porządkują zawiłości terminologiczne³.

Rozdział I *Teoretyczne rozważania na temat nauczania domowego* zawiera dziewięć

² M. Prokopowicz, *Sposób nowy, najłatwiejszy pisania i czytania razem dla panienek. Z przypisami dla panienek...*, Kraków 1790, cyt. za: Komisja Edukacji Narodowej (*Pisma Komisji i o Komisji*), opr. S. Tync, Wrocław 1954 [w:] *Źródła do dziejów nauczania domowego dzieci polskich w XIX i początku XX wieku*, K. Jakubiak, G. Karłowska, M. Nawrot, A. Winiarz (red.), Bydgoszcz 2005, s. 107.

³ Taką próbą jest np. zebranie różnych określeń nauczyciela domowego, ibidem, s. 101.

¹ M. Konopnicka, *Pieśń o domu* [w:] M. Konopnicka, *Poezje*, Warszawa 1954, s. 165.

tekstów publicystycznych ze „Szkoły Polskiej”, „Przeglądu Pedagogicznego”, „Szkiców Społecznych i Literackich”, „Przeglądu Tygodniowego” i fragmenty książek⁴. Znakomita większość to wypowiedzi z drugiej połowy XIX w., co jest w pełni zrozumiałe, gdyż w dobie pozytywizmu znacznie wzrosło zainteresowanie zagadnieniami społecznymi, w tym i pedagogiką. Jak zaznaczają we wstępie autorzy, „w tym okresie powstała nowoczesna polska teoria edukacji domowej” (s. 17) i reprezentatywne teksty tej teorii tworzonej przez pedagogów, między innymi przez Ewarysta Estkowskiego, Anielę Szycówne czy Adolfa Dygasińskiego, znalazły się w rozdziale. Szczególnie cenne jest przytoczenie przez autorów wyboru *Źródeł do dziejów nauczania domowego...* nie tylko rozważań teoretycznych, ale też przykładów omówienia zagranicznej literatury pedagogicznej. Tą niezwykle wartościową i jakże pożyteczną formą działalności pisarskiej zajmował się między innymi Adolf Dygasiński. Jego gruntowne analizy z dość szczegółowymi streszczeniami prac obcojęzycznych, przybliżały najnowsze trendy pedagogiczne i psychologiczne szerokim kręgom czytelników. Dygasiński był także znanym tłumaczem książek o tematyce społecznej i pedagogicznej.

Rozdział II *Metodyka nauczania domowego* – to 12 tekstów wybranych z prac pedagogów poświęconych niezwykle trudnemu zagadnieniu metodyki nauczania. Złożoność problemu starają się wyjaśnić autorzy we wstę-

pie do rozdziału. Zwracają uwagę na trudności wynikające między innymi z liczby dzieci w grupie (od jednego do kilkorga), na dwa (między 4–7 i 8–11 lat), a czasem trzy poziomy edukacyjne (dziewczeta często pobierały naukę w domu do lat 18), co wymagało od nauczyciela różnych metod pracy.

Znalazły się tu zarówno fragmenty tekstów będących ogólnymi wskazówkami metodycznymi, jak postępować z dzieckiem i czego uczyć, np. fragmenty tekstów K. Hofmanowej⁵ czy M. Friedlandera⁶, jak i szczegółowe, bardzo konkretne uwagi, jak można organizować i przeprowadzać naukę w domu, w co powinna być wyposażona „domowa szkoła”, jaki winien być rozkład przedmiotów nauczania w ciągu dnia i na poszczególnych poziomach nauczania (tę grupę między innymi reprezentują teksty A. Szycówny *Nauka w domu. Przewodnik dla wychowawców*; M. Brzezińskiego *Wskazówki jak zakładać i prowadzić kółka nauczania domowego po wsiach*) (s. 64–81).

Najobszerniejszy, jeśli chodzi o wybór tekstów, jest rozdział III *Nauczyciele domowi*. Znalazło się w nim aż 31 fragmentów reprezentujących różne gatunki literackie (fragmenty rozpraw, artykułów, poradników), a poświęconych szeroko rozumianej kwestii nauczycielskiej. Autorzy wyboru starali się przedstawić teksty, w których reprezentowany byłby w miarę pełny przekrój zagadnień. Znalazły się więc krytyczne uwagi o nauczycielach cudzoziemcach (między innymi: M. Prokopowicz, *Sposób nowy najłatwiejszy pisania i czytania...*” (s. 107); E. Orzeszkowa, *Kilka słów o kobietach* (s. 115); J. Jeleński, *Bony* (s. 121);

⁴ W rozdziale znalazły się fragmenty następujących książek: *Encyklopedia wychowawcza*, t. VII, Warszawa 1890 [w:] ibidem, s. 30–35; T. Sierociński, *Pedagogika, czyli nauka wychowania*, Warszawa 1846 [w:] ibidem, s. 37; A. Dynysz, *O wychowaniu*, Lwów 1903 [w:] ibidem, s. 38–39; W. Kosiński, *Pedagogika. Podręcznik dla wychowawców i nauczycieli*, Poznań 1930 [w:] ibidem, s. 40.

⁵ K. Hofmanowa, *Pamiętka po dobrej matce, Listy o wychowaniu dziewcząt* [w:] ibidem s. 56–58.

⁶ M. Fridlander, *Praca młodzieży w szkole i w domu* [w:] ibidem, s. 92–98.

I.Z., *Jakie bony otrzymujemy z Paryża* (s. 155)); przytoczenia przykładów na ich ignorancję i niekompetencję (krytykując guwernerów cudzoziemców, K. Tańska Hoffmanowa przywołała postać Włocha z czasów Zygmunta III, który „znał niektóre umiejętności, ale jeszcze lepiej umiał się zalecać kobietom i panom”⁷); rady dla rodziców, jak postępować i czym kierować się przy wyborze nauczyciela domowego (J. Ciembroniewicz, *Niania* (s. 195–196)); jak też teksty w których został naszkicowany ideał nauczyciela domowego (W. Osterloff, *Guwerner. Guwernantka* (s. 174–179), *Niania. Jaką powinna być i jak postępować z dziećmi* (s. 182–184), W. Pufke, *Zabawy, gimnastyka i pogadanki w szkółce froebrowskiej...* (s. 189–191)). Autorzy *Źródeł do dziejów nauczania domowego...*, dokonując wyboru, postarali się też o ukazanie codzienności nauczycielskiej. Trudna sytuacja życiowa (nie tylko ekonomiczna, ale i brak prywatności) była częstym tematem polemik prasowych. Fragment jednej z nich, toczącej się w 1896 roku na łamach „Przeglądu Pedagogicznego”, autorzy przytoczyli⁸. Problemem i to dość istotnym były też zdecydowanie niższe zarobki kobiet nauczycielek⁹, a także czasem niemożność wykony-

⁷ Rozmaitości przez Klementynę z Tańskich Hoffmanową, t. II: *Encyklopedia doręczna*, Berlin 1849 [w:] ibidem, s. 111

⁸ Przytoczono tu głosy nauczycielek i matki. J.M., *Położenie nauczycielek* [w:] ibidem, s. 161–166; M. Garczyńska, *W kwestii „Położenia nauczycielek”* [w:] ibidem, s. 167–168; *Nauczycielka*, „*O położeniu nauczycielek*” [w:] ibidem, s. 169–171; *Jedna z wielu*, „*Opóźnieniu nauczycielek*” [w:] ibidem, s. 172–173.

⁹ Informacje o dużych dysproporcjach zarobków guwernantek i guwernerów znajdują się w tekście Elizy Orzeszkowej „Ażeby nauczycielka otrzymać mogła w domu prywatnym zapłatę trzystu, czterystu lub czterystu pięćdziesięciu rs. Potrzebuje

wania sumiennie swoich obowiązków z powodu niezrozumienia u rodziców¹⁰.

W rozdziale IV – *Literatura piękna powieści i nowele* znalazło się pięć fragmentów z dzieł najbardziej znanych pisarzy pozytywizmu B. Prusa i E. Orzeszkowej. Oczywiście wybór mógłby być znacznie szerszy, ale – jak sami autorzy stwierdzili we wprowadzeniu do książki – chodziło o przedstawienie najbardziej reprezentatywnych przykładów, i to się udało. Zwłaszcza że – jak zaznaczono we wstępie do rozdziału – „zgodnie z lansowaną wtedy formułą literatury-zwierciadła, wszelkie formy literackie [...] rejestrowały rzeczywiste problemy...” (s. 203).

Może szkoda, że nie przytoczono, chociaż małego urywka z *Nocy i dni* Marii Dąbrowskiej, wydanych po raz pierwszy w latach 1932–1934, ukazujących życie w południowo-zachodnim rejonie Królestwa Polskiego¹¹ między powstaniem styczniowym i pierwszą wojną światową. W powieści tej, po części autobiograficznej, znajduje się bodaj jeden z najbardziej barwniejszych opisów ukazujących różne aspekty wychowania domowego (kompetencje i przygotowanie nauczycielek, jak i ich motywacje wyboru zawodu, przebieg i zakres nauczania, problemy wychowawcze).

W rozdziale V – *Literatura wspomnieniowa. Pamiętniki* autorzy musieli dokonać trud-

nić taką naukę, za jaką by nauczyciel mężczyzna nie przyjął mniej jak sześćset, osiemset lub tysiąc” E. Orzeszkowa, *Kilka uwag o kobietach* [w:] ibidem, s. 114.

¹⁰ Na ten problem zwróciła uwagę A. Sobolewska. „W równie trudnym położeniu znajduje się wychowawczyni, której wpływy stale paraliżuje matka lub stawia codziennie zmniejszające się wymagania...” – A. Sobolewska, *W sprawie wychowawczyń domowych* [w:] ibidem, s. 198.

¹¹ Akcja rozgrywa się w okolicach i w samym Kalińcu, czyli Kaliszu.

nej selekcji, aby spośród niezliczonej ilości tego typu literatury wybrać 10 najbardziej reprezentatywnych fragmentów. Starali się wybrać wspomnienia osób reprezentujących możliwie jak najszerszy przekrój środowisk społecznych (ziemiaństwo, arystokracja, różne grupy mieszczańskie) i reprezentujących trzy zabory. Sam pamiętnik jako przekaz jest niezwykle cennym źródłem informacji o życiu społecznym, chociaż zwarte w nim opisy wydarzeń, sytuacji są przefiltrowane między innymi przez osobiste emocje, doświadczenia i światopogląd autora. Szkoda, że wśród tego wyboru, ze zrozumiałych względów ograniczonego, znalazło tylko jedno wspomnienie kobiety.

Niezwykle cenny i przydatny badaczom różnych aspektów życia społecznego jest najobszerniejszy, liczący 97 stron, rozdział VI – *Bibliografia adnotowana pamiętników dotyczących nauczania domowego na ziemiach polskich XVIII–XX wiek*. Zebrane w nim pamiętniki i listy drukowane pogrupowane zostały w kręgi tematyczne w zależności od czasu napisania. I tak wyróżniono następujące kręgi – podrozdziały: pamiętniki z XVIII wieku, pamiętniki z czasów niewoli z podziałem na poszczególne zabory i pamiętniki z okresu międzywojennego. Dodatkowo przy każdym tytule poza autorem zamieszczono następujące dane: data urodzenia autora, pochodzenie społeczne i dokładne informacje (z podaniem stron) odnośnie co do szczegółowych zagadnień z zakresu edukacji domowej. Ta niezwykle żmudna, ale jakże cenna praca całego zespołu re-

dakcyjnego ułatwi pracę wielu badaczom. Zwrócono uwagę, dokonując opisu zawartości, na zagadnienia edukacyjne w szerokim aspekcie, dzięki temu znajdują tu interesujące treści nie tylko historycy wychowania, ale i badacze życia społecznego, historii kultury (np. muzykologii, teatrologii, muzealnictwa).

Ostatni VII rozdział *Wybór literatury pedagogicznej* to spis książek wydawanych od 1801 do 1960 roku z zakresu pedagogiki.

Teksty zawarte w książce, jak zaznaczyli autorzy we wprowadzeniu, nie wyczerpują problematyki, są jednak nie tylko zebraniem reprezentatywnego dla poszczególnych zagadnień materiału. Są też swego rodzaju drogowskazem, ułatwiającym zwłaszcza początkującym badaczom przedzieranie się przez gąszcz literatury. Chociaż tytuł sugeruje dość wąskie grono czytelników-odbiorców, historyków wychowania, to jednak praca ta może zainteresować znacznie szerszy krąg osób szeroko rozumianą historią życia społecznego i kultury.

Jeśli do tego dodać staranną i bardzo estetyczną edycję (kolorystyka i szata graficzne – ryciny przedrukowane z czasopism ilustrowanych przełomu XIX i XX wieku – nawiązuje do *Nauczania domowego dzieci polskich od XVIII do XX wieku*), to książka ta zasługuje na zainteresowanie szerokiego kręgu odbiorców; od studentów wydziałów humanistycznych i badaczy, aż po czytelników interesujących się problemami kultury w kontekście historycznym.

Katarzyna Buczek